

CARAVANSERAIS AND THE ARCHITECTURAL-TIPOLOGICAL FEATURES OF TRADE INFRASTRUCTURE: THE KHOREZM OASIS CASE STUDY

A.B. Djoldasov

Senior Lecturer, PhD, Nukus,
Karakalpak State University
+998 (93) 487-80-88

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18107646>

ARTICLE INFO

Received: 25th December 2025

Accepted: 30th December 2025

Online: 31st December 2025

KEYWORDS

Caravanserai, trade infrastructure, caravan routes, architectural typology, Khorezm, transit region, Great Silk Road.

ABSTRACT

This article examines the architectural and typological features of caravanserais and trade infrastructure through a scientific and analytical approach based on historical, archaeological, and architectural sources. The study analyzes the network of caravan routes that developed across Central Asia, particularly within the Khorezm oasis, their strategic role in trade, diplomacy, and cultural exchange, as well as the functional structure of the caravanserais built along these routes, including their defensive-architectural solutions and construction technologies.

“KARVONSAROYLAR VA SAVDO INFRATUZILMASINING ARXITEKTURAVIY TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI (XORAZM VOHASI MISOLIDA)”

A.B. Djoldasov

Katta o'qituvchi, PhD, Nukus, Qoraqalpoq davlat universiteti,
+998 (93) 487-80-88

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18107646>

ARTICLE INFO

Received: 25th December 2025

Accepted: 30th December 2025

Online: 31st December 2025

KEYWORDS

karvonsaroy, savdo infratuzilmasi, karvon yo'llari, me'moriy tipologiya, Xorazm, tranzit hudud, Buyuk Ipak yo'li.

ABSTRACT

Mazkur maqolada karvonsaroylar va savdo infratuzilmasining arxitektura-tipologik xususiyatlari tarixiy, arxeologik va me'moriy manbalar asosida ilmiy-uslubiy yondashuvda tahlil qilinadi. Tadqiqotda Markaziy Osiyo hududida, xususan Xorazm vohasida shakllangan karvon yo'llari tarmog'i, ularning savdo, diplomatik va madaniy almashinuvdagi strategik roli hamda ushbu yo'llar bo'ylab bunyod etilgan karvonsaroylarning funksional tuzilishi, mudofaa-me'moriy yechimlari va qurilish texnologiyalari yoritiladi.

Karvon yo'llari tizimi insoniyat tarixida faqatgina iqtisodiy aloqalarni ta'minlovchi yo'nalishlar bo'lib qolmay, balki sivilizatsiyalararo muloqotning eng muhim geokultur

qatlami shakllantirgan transport-kommunikatsiya makoni sifatida namoyon bo'lgan¹. Markaziy Osiyo, xususan Xorazm vohasi ana shunday global tarixiy jarayonlarning markazida bo'lib, Sharq va G'arb o'rtasida ko'priklar vazifasini bajargan. Karvonlar harakati uchun yaratilgan me'moriy-inshootlarning shakllanishi esa o'z navbatida mazkur hududning ijtimoiy-siyosiy barqarorligi, iqtisodiy salohiyati va madaniy taraqqiyot darajasining muhim mezon sifatida qaralgan.

Xorazm vohasi Buyuk Ipak yo'lining turli tarmoqlari chorrahasida joylashgani bois qadimdan savdo-sotiq va madaniy integratsiyaning uzviy markazi sifatida shakllangan². Ushbu jarayonda karvonsaroylar nafaqat savdo-sotiqni qo'llab-quvvatlovchi logistik baza, balki ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarni amalga oshiruvchi muhim me'moriy inshoot sifatida o'z o'rniga ega bo'lgan.

Ularning arxitektura-tipologik ko'rinishlari hududning tabiiy-landshaft sharoiti, siyosiy tizim va iqtisodiy model bilan chambarchas bog'liq holda shakllanib borgan³. Karvonsaroylarning tarixiy taraqqiyotini o'rganish ular joylashgan geografik hududlar, mudofaa tuzilmalari, ichki funksional rejalashtirish va qurilish materiallarining tanlanishi orqali savdo munosabatlarining intensivligi darajasini anglash imkonini beradi⁴. Ayniqsa, Xorazm vohasidagi infratuzilmaviy tizimlarning shakllanishida transchegaraviy savdo tamoyillari, chorvador ko'chmanchi xalqlar bilan olib borilgan iqtisodiy almashinuv hamda diplomatik-madaniy aloqalar muhim o'rin tutgan⁵.

Mazkur tadqiqot karvonsaroylarning tipologik tahlilini amalga oshirish barobarida, ularning hududiy joylashuv me'yorlari, me'moriy-kompozitsion tuzilishi va savdo jarayonlari bilan bog'liq infratuzilma unsurlarini aniqlashga qaratilgan. Shu orqali karvon yo'llari bo'ylab shakllangan madaniy makonning struktura va funksional modelini ilmiy asosda qayta tiklash imkoniyati tug'iladi. Shuningdek, O'zbekiston hududidagi karvonsaroylar tarmog'ini global Ipak yo'li tizimi kontekstida o'rganish tarixiy-madaniy merosning bugungi kunda turizm va hududiy rivojlanish strategiyalarida tutgan o'rnini qayta baholash zaruratini ham yuzaga keltiradi.

Karvonsaroylarning tarixi va funksional ahamiyati. Karvonsaroylar Sharq sivilizatsiyasi tarixida iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning ajralmas komponenti sifatida shakllanib, yirik savdo yo'llari bo'ylab karvonlarning xavfsiz harakatini ta'minlashda asosiy infratuzilmaviy tayanch bo'lib xizmat qilgan⁶. Ularning vujudga kelishi qadimgi davrlardagi savdo almashinuvi jarayonlariga borib taqaladi, biroq o'rta asrlarda Ipak yo'li tizimi yuksak darajada institutsionallashgan paytda karvonsaroylar murakkab me'moriy-kommunikatsion majmualarga aylangan. Karvonsaroylarning birlamchi vazifasi savdogarlarning muloqot va savdo faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'lgan bo'lsa-da, tarixiy jarayonlar davomida ular diplomatik missiyalarni qabul qiluvchi va ko'chmanchi qabilalar bilan aloqalarni muvofiqlashtiruvchi markaz sifatida ham

¹ В.В. Бартолд. "Туркестан в эпоху монгольского нашествия". Москва: Наука, 1963.

² С.П. Толстов. "Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования". Москва: МГУ, 1948.

³ Ю.Ф. Буряков. "Караванные пути Средней Азии". Ташкент: Фан, 1982.

⁴ А.В. Djoldasov. "Quyí Amudaryo mintaqasidagi karvon yo'llari bo'ylab savdo-madaniy aloqalar". Nukus: QDU nashriyoti, 2024.

⁵ А. Askarov. "O'zbekistonning qadimiy shahar madaniyati". Toshkent: O'zbekiston, 1992.

⁶ Э.В. Ртвеладзе. "Великий Шелковый путь и Средняя Азия". Ташкент: Фан, 2002.

ishlatilgan⁷. Bu jihat karvonsaroylarni nafaqat me'moriy obyekt, balki ijtimoiy boshqaruv va integratsiya vositasi sifatida ham talqin etishga imkon beradi. Xorazm vohasi hududidagi karvon yo'llari strategik ahamiyatga ega bo'lgani sababli bu yerda bunyod etilgan karvonsaroilar nafaqat iqtisodiy almashinuvni, balki siyosiy barqarorlikni ham ta'minlagan. Ko'chmanchi chorvadorlar bilan olib borilgan savdo munosabatlari orqali hududiy ijtimoiy tizimlar o'zaro uyg'unlashgan, buning natijasida iqtisodiy-siyosiy ittifoqlar shakllangan va madaniy kodlarning o'zaro almashuvi yuz bergan.

Hududiy va transchegaraviy ahamiyati. Xorazm vohasi hududi Buyuk Ipak yo'lining strategik chorrahasida joylashgani sababli karvonsaroilar faqat mahalliy iqtisodiy almashinuvni qo'llab-quvvatlash bilan cheklanmagan. Ular siyosiy barqarorlikni ta'minlash, hududiy ittifoqlarni shakllantirish, transchegaraviy savdo tamoyillari va chorvador ko'chmanchi xalqlar bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Shu orqali karvonsaroilar mintaqaviy diplomatik aloqalar va madaniy kodlar almashinuvi markazi vazifasini ham bajarib, hududiy ijtimoiy tizimlar o'zaro uyg'unlashishini ta'minlagan.

Tipologik tahlil va infratuzilmaviy ahamiyati. Mazkur tadqiqot karvonsaroilarning tipologik tahlilini amalga oshirish, ularning hududiy joylashuv me'yorlari, me'moriy-kompozitsion tuzilishi va savdo jarayonlari bilan bog'liq infratuzilma unsurlarini aniqlashga qaratilgan. Karvonsaroilarning mudofaa me'morchiligi, ichki funksional zonalarga ajratilishi va qurilish texnologiyalarining evolyutsiyasi ularni iqtisodiy inshootlardan siyosiy boshqaruv va madaniy almashinuv institutlariga aylantirgan. Shu asosda karvon yo'llari bo'ylab shakllangan madaniy makonning struktura va funksional modelini ilmiy asosda qayta tiklash imkoniyati yuzaga keladi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, karvonsaroilar Markaziy Osiyo, ayniqsa Xorazm vohasi savdo-siyosiy tizimining shakllanishida strategik ahamiyat kasb etgan infratuzilmaviy majmualar bo'lib, ular faqatgina savdo almashinuvi uchun mo'ljallangan bino sifatida emas, balki mintaqaviy diplomatik aloqalar, xavfsizlik, logistik ta'minot va madaniy integratsiya markazi sifatida ham faoliyat yuritgan. Karvonsaroilarning joylashuv tamoyillari va me'moriy tipologiyasi tabiiy-landshaft sharoiti, geosiyosiy ehtiyojlar hamda ko'chmanchi va o'troq madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan⁸.

Ayniqsa, Xorazm hududining transchegaraviy tranzit makon sifatidagi mavqei karvon yo'llari bo'ylab shakllangan me'moriy-kommunikatsion tizimning rivojlanishiga sabab bo'lgan⁹. Karvonsaroilarning mudofaa me'morchiligi, ichki funksional zonalarga ajratilishi va qurilish texnologiyalarining evolyutsiyasi ushbu obidalarni nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy boshqaruv va madaniy almashinuv institutlari darajasiga ko'targan¹⁰.

⁷ A. Berdimurodov. "Xorazm tarixiy-madaniy yodgorliklari". Urganch: UrDU nashriyoti, 2015.

⁸ K. Alimov. "O'zbekiston arxitektura yodgorliklarining tipologik tahlili". Toshkent: O'ZFA, 2010.

⁹ B. Habibullaev. "Markaziy Osiyoda karvon yo'llarining geosiyosiy ahamiyati". Samarqand: SamDU, 2020.

¹⁰ Г.А. Пугаченкова, Л.И. Ремпел. "Архитектура Средней Азии". Москва: Искусство, 1958.

Xulosa. Karvonsaroylar Markaziy Osiyo, xususan Xorazm vohasi savdo-siyosiy tizimining shakllanishida strategik ahamiyatga ega bo'lgan infratuzilmaviy majmualar bo'lib, ular nafaqat savdo almashinuvi uchun mo'ljallangan bino sifatida, balki mintaqaviy diplomatik aloqalar, xavfsizlik, logistik ta'minot va madaniy integratsiya markazi sifatida ham faoliyat yuritgan. Ularning joylashuv tamoyillari va me'moriy tipologiyasi tabiiy-landshaft sharoiti, geosiyosiy ehtiyojlar hamda ko'chmanchi va o'troq madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Shu bilan birga, Xorazm hududining transchegaraviy tranzit makon sifatidagi mavqei karvon yo'llari bo'ylab shakllangan me'moriy-kommunikatsion tizimning rivojlanishiga asos yaratgan.

Karvonsaroylar va ular bilan bog'liq inshootlarni chuqur o'rganish nafaqat tarixiy-madaniy merosni saqlash, balki zamonaviy turizm va hududiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda ham muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Tavsiyalar. Birinchidan, Xorazm mintaqasida mavjud tarixiy infratuzilmalarni, xususan karvon yo'llari, karvonsaroylar, savdo maskanlari va ular bilan bog'liq arxitektura yodgorliklarini rekonstruksiya qilish hamda ularni zamonaviy turizm yo'nalishlariga integratsiya etish mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim strategik omil hisoblanadi. Ushbu jarayonda rekonstruksiya ishlari xalqaro restavratsiya me'yorlari va tarixiy autentiklik tamoyillariga asoslanishi, shuningdek, turizm infratuzilmasi bilan uyg'un holda rejalashtirilishi zarur. Natijada, tarixiy obidalar nafaqat madaniy meros obyekti sifatida, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishning barqaror manbai sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Ikkinchidan, karvonsaroylar va ularga tutash me'moriy inshootlarni o'rganishda arxitektura-tipologik tadqiqotlarni zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida davom ettirish maqsadga muvofiqdir. Xususan, geografik axborot tizimlari (GIS) va 3D modellashtirish usullarini qo'llash orqali tarixiy obyektlarning joylashuvi, fazoviy tuzilishi va rivojlanish bosqichlarini kompleks tahlil qilish imkoniyati kengayadi. Bu esa karvonsaroylarning asl tarixiy ko'rinishini ilmiy dalillarga tayangan holda qayta tiklash, shuningdek, ularning funksional va tipologik xususiyatlarini aniq belgilashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ko'chmanchi va o'troq aholining o'zaro savdo-iqtisodiy hamda madaniy aloqalarini o'rganuvchi yangi ilmiy yo'nalishlarni rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Mazkur yondashuv Ipak yo'li doirasida shakllangan ijtimoiy-madaniy jarayonlarni chuqurroq anglashga, savdo yo'llari orqali madaniy qadriyatlar, texnologiyalar va me'moriy an'analarning tarqalish mexanizmlarini aniqlashga imkon beradi. Shu asosda olib borilgan tadqiqotlar mintaqaning tarixiy-madaniy merosiga oid ilmiy bazani boyitadi hamda yangi nazariy xulosalar chiqarishga zamin yaratadi.

To'rtinchidan, qadimiy savdo yo'llarini tadqiq etishda madaniy landschaft yondashuvini qo'llash tarixiy arxitektura yodgorliklarini muhofaza qilishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu yondashuv alohida inshootlarni emas, balki ularning tabiiy muhit, yo'l tarmoqlari va aholi manzilgohlari bilan uzviy bog'liqligini hisobga olgan holda kompleks muhofazani ta'minlaydi. Natijada, tarixiy obidalarni saqlash bilan bir qatorda, ularning tarixiy-makoniyligini yaxlitligini asrash, shuningdek, ularni ilmiy, madaniy va turistik jihatdan samarali foydalanishga joriy etish imkoniyati yuzaga keladi.

References:

1. В.В. Бартольд. *“Туркестан в эпоху монгольского нашествия”*. Москва: Наука, 1963.
2. С.П. Толстов. *“Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования”*. Москва: МГУ, 1948.
3. Ю.Ф. Буряков. *“Караванные пути Средней Азии”*. Ташкент: Фан, 1982.
4. А.В. Djoldasov. *“Quyí Amudaryo mintaqasidagi karvon yo'llari bo'ylab savdo-madaniy aloqalar”*. Nukus: QDU nashriyoti, 2024.
5. A. Askarov. *“O'zbekistonning qadimiy shahar madaniyati”*. Toshkent: O'zbekiston, 1992.
6. Э.В. Ртвеладзе. *“Великий Шелковый путь и Средняя Азия”*. Ташкент: Фан, 2002.
7. A. Berdimurodov. *“Xorazm tarixiy-madaniy yodgorliklari”*. Urganch: UrDU nashriyoti, 2015.
8. K. Alimov. *“O'zbekiston arxitektura yodgorliklarining tipologik tahlili”*. Toshkent: O'ZFA, 2010.
9. B. Habibullaev. *“Markaziy Osiyoda karvon yo'llarining geosiyosiy ahamiyati”*. Samarqand: SamDU, 2020.
10. Г.А. Пугаченкова, Л.И. Ремпел. *“Архитектура Средней Азии”*. Москва: Искусство, 1958.